

**Г.О. Кундєєва**, канд. екон. наук,  
**Л.А. Мартинюк**, канд. екон. наук.

## **СТАН ТА ПЕРСПЕКИВИ РОЗВИТКУ М'ЯСОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ АПК УКРАЇНИ**

*Розкрито сутність м'ясопродуктового підкомплексу АПК України як складної інтеграційної системи, його структуру, сучасний стан та можливості підвищення конкурентоспроможності.*

*The essence of meat processing subcomplex of AIC of Ukraine as integrated system is analyzed in the article. The structure of meat processing subcomplex, current state and possibilities of increasing competitiveness are considered.*

*Ключові слова: АПК України, м'ясопродуктовий підкомплекс, інтеграційні системи, конкурентоспроможність.*

*Keywords: AIC of Ukraine, meat processing subcomplex, integrated systems, competitiveness.*

В теперішній час під впливом інтеграційних процесів відбувається трансформація економіки України: переважно галузеве виробництво перетворюється в єдиний виробничий процес. Так, різні за організаційно-правовою природою агропромислові формування створюють єдиний агропромисловий комплекс, основне завдання якого полягає у забезпеченні продовольчої безпеки країни та створення експортного потенціалу сировини і продовольства. Важливою складовою АПК є сільське господарство, одиниця валової продукції якого, на думку П. Саблука, створює умови для виробництва більше десяти її одиниць в інших галузях економіки країни [1]. Аналіз науково -практичних праць дозволяє стверджувати, що одним з найважливіших складових АПК України є продуктивний підкомплекс, ефективність функціонування якого полягає у взаємопов'язаній та збалансованій діяльності складної інтеграційної системи «виробництво сировини – переробка і реалізація готової продукції – споживання».

Виходячи з вищезазначеного, виникає необхідність дослідження сутності м'ясопродуктового підкомплексу АПК як економічного суб'єкта, його структури, сучасного стану, особливостей функціонування та можливостей підвищення ефективності, оскільки результати його діяльності, в першу чергу, впливають на рівень забезпечення населення України м'ясом та м'ясопродуктами.

Аналіз наукових праць засвідчує існування різних точок зору науковців щодо визначення категорії «м'ясопродуктивний підкомплекс». На думку В.Я. Месель-Веселяка «м'ясопродуктивний підкомплекс – це неформальне об'єднання сфер вирощування, переробки й реалізації готової продукції в єдиному циклі виробництва сировини, переробки її та доведення до споживачів готової продукції» [2,с.3]. П.С. Березівський вважає, що м'ясопродуктивний підкомплекс становить досить складну поліпрофільну виробничо-організаційну структуру, між окремими елементами якої

існує тісна взаємозалежність [3]. Окремі дослідники визначають м'ясопродуктовий комплекс, як систему спеціалізованих галузей, пов'язаних з кормовиробництвом, виробництвом м'яса, його промисловою переробкою, реалізацією кінцевої продукції, виробничою та соціальною інфраструктурою, що обслуговує ці галузі [4].

На нашу думку, м'ясопродуктовий підкомплекс – це складна інтеграційна система «виробництво м'яса – переробка і реалізація м'ясної продукції, включаючи експорт-імпорт – споживання», що взаємопов'язує та збалансовує діяльність сукупності різних галузей економіки України. Наявність технологічних і функціональних взаємозв'язків у м'ясопродуктовому підкомплексі об'єктивно зумовлює інтеграційний розвиток виробництва за рахунок поєднання економічних інтересів виробників сировини, сфери заготівлі, переробки, зберігання та збуту м'ясної продукції, а також споживачів.

Для визначення особливостей функціонування та можливостей підвищення ефективності м'ясопродуктового підкомплексу необхідно розглянути його структуру, починаючи з першої складової системи «виробництво м'яса – переробка і реалізація м'ясної продукції – споживання», а саме з тваринництва.

Політична і економічна нестабільність двох останніх десятиріч негативно позначилася на тваринницькому комплексі України. Прийнята у 90-ті роки концепція переходу від крупнотоварного до дрібнотоварного виробництва негативно вплинула на стан та подальший розвиток тваринництва, про що свідчать дані табл. 1.

Таблиця 1. Динаміка поголів'я худоби та птиці в Україні за період 1990-2011 рр.

Роки	велика рогата худоба, тис. голів.	% до попереднього року	Свині, тис. голів.	% до попереднього року	птиця, млн. голів	% до попереднього року
1	2	3	4	5	6	7
1990	25194,8		19946,7		255,1	
1991	24623,4	97,73	19426,9	97,39	246,1	96,47
1992	23727,6	96,36	17838,7	91,82	243,1	98,78
1993	22456,8	94,64	16174,9	90,67	214,6	88,28
1994	21607,3	96,22	15298	94,58	190,5	88,77
1995	19624,3	90,82	13945,5	91,16	164,9	86,56
1996	17557,3	89,47	13144,4	94,26	149,7	90,78
1997	15313,2	87,22	11235,6	85,48	129,4	86,44
1998	12758,5	83,32	9478,7	84,36	123,3	95,29
1999	11721,6	91,87	10083,4	106,38	129,5	105,03
2000	10626,5	90,66	10072,9	99,9	126,1	97,37
2001	9423,7	88,68	7652,3	75,97	123,7	98,1
2002	9421,1	99,97	8369,5	109,37	136,8	110,59
2003	9108,4	96,68	9203,7	109,97	147,4	107,75
2004	7712,1	84,67	7321,5	79,55	142,4	96,61

Продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
2005	6902,9	89,51	6466,1	88,32	152,8	107,3
2006	6514,1	94,37	7052,8	109,07	162	106,02
2007	6175,4	94,8	8055	114,21	166,5	102,78
2008	5490,9	88,92	7019,9	87,15	169,3	101,68
2009	5079	92,5	6526	92,96	177,6	104,9
2010	4826,7	96,82	7576,6	109,33	191,4	107,26
2011	4739,5	98,19	8039,6	106,11	202,1	105,59

Джерело: [5]

Такий стан тваринництва пов'язаний насамперед з рівнем рентабельності тваринницької продукції, перш за все, великої рогатої худоби (ВРХ). Якщо в 1990 році рентабельність виробництва яловичини становила 20,6%, то протягом аналізованого періоду її виробництво є збитковим (у 2010 році рівень збитковості майже 33%). Аналіз теоретичних та практичних праць з питань розвитку вітчизняного тваринництва дозволяє визначити основні причини скорочення поголів'я ВРХ в Україні: по-перше – виробництво яловичини не є на сьогодні інвестиційно привабливим процесом (потребує значно більшого періоду часу для досягнення кондиційної ваги, ніж у свинарстві або птахівництві); по-друге – зміна структури розподілу поголів'я між сільськогосподарськими підприємствами та приватними господарствами. У 1990 році це співвідношення становило 74% до 26 %, а у 2010 році – 22% до 78% відповідно, що об'єктивно не дозволяє застосовувати інноваційні технології відгодівлі.

З метою стабілізації та розвитку скотарства, становлення його як конкурентоспроможної галузі необхідна більш значна диференціація дотацій у сфері тваринництва. Потрібно здійснювати більшу доплату товаровиробникам за продані ними кондиційне поголів'я ВРХ, за наявне маточне поголів'я сільськогосподарських тварин. На думку Пархомця М.К. і Пуцентейло П.Р. пріоритетним завданням при виробництві яловичини є створення і відновлення відгодівельних комплексів при цукрових і спиртових заводах [6].

Друга складова виробництва мяса – свинарство – традиційна галузь тваринництва України, яка до 1914 р. посідала четверте місце у світі по виробництву і реалізації м'яса. На сьогодні за рівнем споживання свинини Україна відстає від розвинених країн у 2-3 рази. Завдяки державній програмі щодо підтримки вітчизняного свинарства в останні роки виробництво свинини є прибутковим (у 2009 р. рівень рентабельності склав майже 12,1%). В Україні, з метою зниження рівня витрат вітчизняного сільськогосподарського виробника, діє 30% знижка на обладнання вітчизняного виробництва, але в зв'язку з його низькою якістю і небажанням фермерів купувати дану техніку, ця програма хоча і має позитивні результати, та обсяг їх є мізерним. До першочергових завдань, які необхідно вирішити найближчим часом для відродження свинарства, слід віднести такі: матеріально зацікавити племінні господарства вирощувати високоякісний молодняк; налагодити переробку

зернофуражу для одержання повноцінних комбікормів з використанням вітамінно-мінеральних та біологічного походження добавок вітчизняного виробництва; створити пільгові умови для роботи банківського капіталу в аграрному секторі економіки.

Стала тенденція щодо зменшення виробництва яловичини і нестабільна ситуація у виробництві свинини призвели до значного зростання попиту на м'ясо птиці, що сприяло активізації ринку м'яса птиці та стало наслідком змін у структурі виробництва м'яса в цілому. Збільшення обсягів виробництва м'яса птиці досягається за рахунок його промислового виробництва. Основними факторами є короткий операційний цикл, розвиток збутової інфраструктури, вдосконалення ветеринарного забезпечення і програми контролю якості продукції. Виробництво м'яса птиці є більш привабливим, ніж інших видів м'яса тому що затрати корму на виробництво 1 кг. м'яса птиці значно нижчі. Так, для птиці конверсія корму складає 2-3:1, свиней – 4-6:1. Даний факт обумовлює сталу тенденцію до зростання виробництва м'яса птиці, але, характеризуючи розвиток птахівництва в Україні, необхідно зазначити той факт, що не зважаючи на низьку закупівельну ціну на вітчизняне м'ясо птиці (у порівнянні з іншими видами м'яса), ще нижчою є ціна на імпортоване м'ясо птиці. За таких умов необхідно застосувати більш жорсткі протекціоністські заходи щодо імпорту м'яса птиці [7].

Важливою складовою м'ясопереробного підкомплексу є переробка м'яса та реалізація м'ясної продукції, включаючи експорт-імпорт. Виробнича структура м'ясної промисловості нараховує більше 3,5 тисяч підприємств, переважно приватної форми власності. Головними типами підприємств промисловості є м'ясокомбінати, у яких поєднують первинну і вторинну переробку м'яса. Поряд з ними працюють м'ясопереробні підприємства, заводи, ковбасні фабрики та ковбасні цехи, для яких постачальниками сировини є приватні домогосподарства. В умовах скорочення пропозиції вітчизняної сировини, великим підприємствам легше знайти альтернативні джерела поставок (прямі імпортні закупівлі, закупівля через систему Державного резерву й інші). Характерною рисою таких підприємств є те, що вони мають розвинену систему збуту й логістики, та більшість з них має власні сировинні ресурси.

Експертні оцінки спеціалістів м'ясної промисловості свідчать про те, що тип виробництва та номенклатура продукції залежать від виробничих потужностей, розміщення сировинної бази та ринків збуту [8]. Діяльність підприємств м'ясної промисловості обумовлена специфічними особливостями, до яких належать: складна структура виробництва, що характеризується неоднорідністю технологічного та технічного забезпечення; обмежений термін реалізації м'ясної сировини та готової продукції; нерівномірність завантаження сировиною м'ясопереробного виробництва; широкий та нестійкий асортимент готової м'ясопереробної продукції, який залежить від існуючого попиту на продукцію, структури наявної сировини та обумовлений необхідністю раціонального використання сировини (застосовуючи різні технологічні операції з однієї кількості сировини можна виробляти продукцію різного асортименту як за якістю, так і за обсягом).

В останні роки за рахунок застосування інноваційних технологій відбувається поступова зміна у структурі м'ясопереробки у напрямку нарощування виробництва готових видів продукції та напівфабрикатів і скорочення виробництва м'яса. Якщо у 2000 р. за даними Держкомстату в Україні було вироблено 175 тис. т ковбасних виробів, то в 2008 р. цей показник виріс до 322 тис. т., зниження обсягів ковбасних виробів у 2009-2010 рр. обумовлено економічною кризою (у 2010 році було вироблено 270,1 тис.т. ковбасних виробів). За останні два роки більш ніж 45% м'ясопереробних вітчизняних підприємств припинили виробництво, інші використовували лише 15-30% власних виробничих потужностей. Така ситуація обумовлена збільшенням вартості матеріальних витрат (за останні два роки транспортні послуги подорожчали на 21%, водопостачання – на 29%, газ – на 35%) та недостатнім розміром вітчизняної сировинної бази. Дефіцит м'ясної сировини виробники змушені були задовольняти за рахунок імпорту. Необхідно зазначити, що в структурі імпорту м'ясопродуктів основну частину (58,8%) складає м'ясо птиці, частка свинини – 38,1%, а морожена яловичина – 1,6%. Для виробництва ж ковбасних виробів, в першу чергу, необхідні яловичина й свинина в пропорції 30% до 70%. М'ясо птиці потрібне лише для виробництва варених ковбасних виробів і в обсягах від 5 до 10 % м'ясної сировини [8]. Таким чином, виходячи з аналізу складу імпортованої та власної м'ясної сировини можна стверджувати, що яловичина стає стратегічним ресурсом для вітчизняних виробників ковбасних виробів.

Всі вище зазначені зміни у виробництві м'яса та м'ясопродуктів не могли не вплинути на таку важливу для господарської діяльності м'ясопереробних підприємств складову, як експорт українських м'ясопродуктів, який складається з ковбасних виробів та м'ясних консервів. Якщо експорт ковбасних виробів у 2001-2004 рр. був досить стабільним і складав майже 100 тис. т., то починаючи з 2005 року він значно скоротився і у 2010 р. українські м'ясопереробні підприємства експортували ковбасні вироби у розмірі майже 200 т. Пов'язано це з тим, що в структурі експорту ковбасних виробів основу становлять ковбаси сирокочені і сиров'ялені, і падіння обсягу експорту до 2009 року обумовлено збільшенням внутрішнього попиту на «дорогі» ковбаси.

Розвиток м'ясної промисловості залежить від системи реалізації як м'ясосировини, так і готової продукції. На теперішній час основними ознаками такої системи є: відсутність гарантованого збуту виробленої продукції, присутність на ринку значної кількості посередників, та створення сучасними торговельними підприємствами таких правил співпраці з постачальниками м'ясної продукції, що у сукупності створюють ефект монополії.

Ринок не може існувати без посередницьких структур, але загальна тенденція для України така, що чисельність посередників перевищує розумні межі: майже 60% м'яса товаровиробники реалізують торгівельно-посередницьким структурам. До основних причин, що спровокували виникнення такої кількості посередників, можна віднести: відсутність у дрібних фермерів можливості реалізації власної продукції через

продовольчі ринки; зруйнування системи заготівель надлишків сільськогосподарської продукції; небажання товаровиробників займатися реалізацією власної продукції.

З іншого боку великі торгові мережі створюють такі умови співпраці на ринку м'яса та м'ясопродуктів, які сприяють його монополізації. По-перше – це відсутність передплати торговельними підприємствами за отриману м'ясну продукцію та затримка повернення коштів після її реалізації. По-друге – це встановлення значної торговельної націнки на м'ясо та м'ясопродукти. Так, торговельна націнка на свинину в роздрібній мережі США становить всього 4%, співвідношення між роздрібними та оптово-відпускними цінами на свинину в Україні складає майже 50%. Значна націнка на м'ясо та м'ясопродукти знижує попит і понад 10% м'ясної продукції повертається м'ясопереробним підприємствам у зв'язку з закінченням терміну зберігання. Утилізація ж поверненої продукції здійснюється за власні кошти підприємства, що обумовлює підвищення собівартості готової продукції.

В результаті виробників сільськогосподарської сировини не влаштовують закупівельні ціни, переробні підприємства не задоволені націнками торговельних мереж, а покупці не задоволені зростанням цін. Ця проблема не створена економічною кризою. Вона існувала і раніше, але на той час дефіцит бюджетів всіх учасників ринку можна було знівелювати доступними кредитами. На сьогодні практично не можливо отримати кредити, а якщо банки і дають їх, то під високий відсоток. В такій ситуації, коли кредити малодоступні, а підвищення добробуту й соціального захисту населення не відбувається, необхідно шукати нові інструменти для подолання торговельного монополізму. В Україні значно менше торговельних площ у розрахунку на одного покупця, ніж у державах Євросоюзу, тому збільшення кількості підприємств торгівлі сприятиме загостренню конкурентної боротьби, що може призвести до зниження роздрібних цін на м'ясопродукти і збільшення обсягу попиту.

Світова економічна криза позначилася значним ростом цін на м'ясосировину, що вплинуло на рентабельність виробництва м'ясних продуктів і обмежило обсяги їх виробництва, а різке падіння добробуту населення України позначилося на обсягах споживання м'ясопродуктів. Індекс споживчих цін на товари і послуги у 2008 р. склав 122,3%, найбільше подорожчали м'ясо та м'ясопродукти – на 34 %. Подальше зниження добробуту населення спровокувало зниження попиту на м'ясну продукцію, що і позначилося на обсязі його споживання.

Проведений аналіз споживання м'яса та м'ясопродуктів середньостатистичним українцем протягом 2000-2010 рр. свідчить про тенденцію до збільшення обсягу споживання м'ясопродуктів у 2001-2008 рр. і досягнення рівня 50 кг у 2008 р. Це найкращий показник за визначений період, але нижчий норми фізіологічної потреби людини у м'ясних продуктах та рівня споживання 1990 року (68 кг).

У теперішній час значно нижчий рівень споживання м'яса та м'ясопродуктів (у 2010 році споживання м'яса становило майже – 49 кг) обумовлений економічною недоступністю цього продукту населенню країни у зв'язку з низьким особистим доходом. Аналіз статистичних даних свідчить про те, що для українських громадян з

найнижчими доходами фактичне споживання харчових продуктів становить майже 2/3 фізіологічної норми, а м'ясопродуктів – менше половини фізіологічної норми харчування.

Таким чином, наявність значних проблем функціонування м'ясопродуктового підкомплексу потребує пошуку ефективних шляхів їх розв'язання. Одним з них може стати дієва державна політика, яка повинна бути орієнтована на забезпечення населення країни та вітчизняних м'ясопереробних підприємств м'ясопродукцією вітчизняного виробництва, імпорт же даної продукції неперспективний і не завжди безпечний у якісному відношенні. Вдосконалення існуючої системи державного регулювання передбачає необхідність: удосконалення існуючих нормативно-правових актів з врахуванням вимог міжнародних організацій; удосконалення нормативно-правових актів щодо стандартизації та сертифікації продукції тваринництва; відпрацювання процедури банкрутства та санації підприємств; організації необхідної цільової підтримки виробникам яловичини та свинини; надання дешевих (3%-х або навіть безвідсоткових) 5-10-річних кредитів виробникам яловичини та свинини; створення єдиного державного земельного банку, який би задовольняв фінансові потреби фермерів на вигідних умовах при дотриманні певних зобов'язань.

### **Література**

1. Саблук П.Т. Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України / П.Т.Саблук // Економіка АПК. – 2008. – № 12. – С.4–19.
2. Месель-Веселяк В.Я. Методичні рекомендації щодо формування регіональних виробництв у м'ясопродуктовому підкомплексі / В.Я.Месель-Веселяк, О.В.Мазуренко. – К.: ННЦ ІАЕ, 2006. – 71 с.
3. Березівський П.С., Михалюк Н.І. Організація, прогнозування та планування АПК: Навчальний посібник / За ред. П.С.Березівського. - 2-ге вид. - Л.: "Магнолія Плюс", Видавець СПД ФО В.М.Піча, 2006. – 443 с.
4. Продовольчий комплекс України: стан і перспективи розвитку / Л.В.Дейнеко, А.О.Коваленко, П.І.Коренюк, Е.І. Шелудько; За ред. чл.-кор. НАН України Б.М.Данилишина. – К.: Наук. думка, 2007. – 276 с.
5. Офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sdrs/dod\\_1.htm](http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2010/gdn/sdrs/dod_1.htm)
6. Пуцентейло П.Р. Концептуальні засади функціонування м'ясопродуктового підкомплексу в системі АПК України / П.Р. Пуцентейло // Вісник Донецького Національного університету, сер. В: Економіка і право, вип..1, – № 2010, – С. 134-137.
7. Щетініна О. Значення інноваційного розвитку для птахівництва. Сучасний стан виробництва м'яса птиці в Україні та перспективи розвитку. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://avian.org.ua/data/statti/schetinina.htm>
8. Свиноус І.В. Щодо проблеми конкурентоспроможності українських м'ясопродуктів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [http://www.btsau.kiev.ua/files/list/edition/ed\\_ushevdtpln.pdf](http://www.btsau.kiev.ua/files/list/edition/ed_ushevdtpln.pdf)